

Исак КАЛПАЧИНА*

ПРИПОВЈЕДАЧКИ ПОСТУПЦИ У ЗАПИСИМА ДУШАНА КОСТИЋА

(Душан Костић: *Записи о људима*)**

*Сјасићи од заборава!
А можда тио и јесће једини заглајак њезије,
Једини заглајак умјетности уошћије.
Изет Сарајлић*

Наведене ријечи Изета Сарајлића о задатку умјетности, записане 1995. године, могле би да стоје као мото Костићевој књизи „Записи о људима” која је публикована двадесетак година раније. Док је биљежио записе и објављивао их у серијским публикацијама, без сумње је Костићу био циљ да о појединим догађајима и поступцима људи информише јавност, те да истину о њима сачува од заборава. С обзиром на основну намјену и карактер грађе, „Записи о људима” јесу публицистичко дјело, али по томе колико надилазе потребе тренутка и досежу до сржи приказиваних појава, они имају и општији значај и представљају остварења трајније вриједности. У овом раду се жели показати како је код садржаја информативне природе превазилажен дословни смисао, те да су посебним распоредом изворне грађе, њеним комбиновањем и обједињавањем са пишчевим коментарима настајала цјеловита остварења приповједне умјетности.

У појединим записима, информативни и умјетнички елементи присутни су у различитој мјери па је збирци као цјелини теже одредити жанровску припадност. Разноликост прозних цјелина је очита и креће се од успутних репортерских записа, преко више или мање развијених путописних биљешки, до анегдотски скицираних или пак правих и заокру-

* Исак Калпачина, књижевник

** Међурепубличка заједница за културу, Пљевља, 1976.

жених прича. Но, захваљујући склоности аутора, као и неких казивача, и изворна животна грађа, у самом избору и у стилско-језичком изразу, обликована је тако што је измицала записивачком, а препуштала се творачком даху.

Личности о којима пише Костић су стварни људи, од којих је свако на свој начин занимљив, а међу њима су: ратници, илегалци, морепловци, авијатичари, физички радници, сликари... Заједничко за све њих је да су имали тегобан живот, а већина их је, не само једном, била у директном дотицају са смрћу. Несигуран терен за живљење и ситуације када су се налазили на самој ивици смрти формирао их је као изузетне трпише, са менталитетом пожртвованих, довитљивих, а неријетко и лукавих особа. Неке од тих људи, који су се одликовали јунаштвом, добротом и дубоком хуманošћу, Костић је сам познавао, а до сазнања о другима долазио је преко трећих лица. У разговору са њима, наш аутор је, правим питањем, или којим другим погодним подстицајем, успијевао да их врати у раније тренутке и околности па су се њихове исповијести одвијале природно, саме од себе. И приповиједајући занесено, враћајући се у дубоко сјећање и лутајући по далеким просторима, ауторов саговорник, који има природног дара, не реконструира само протекле догађаје, већ уистину и ствара. Записивач је обично пред собом имао умног човјека који је „сав нека врста историје, романа” и када у таквом човјеку превагне приповједачка жица, из његових уста прича се сама обликује. А интензитет тренутног сјећања, накнадног преживљавања, као и надахнуће у моменту казивања, одређивали су смјер приче и битно утицали на избор садржаја и видове његовог обликовања.

Садржаје унесене у „Записе” Костић је добијао на неколико начина: у више случајева саговорник је своја преживљавања саопштавао директно, у перо, други пут свједок је причао о поступцима трећег лица, а каткад је прича учесника или очевица добијана посредно од некога ко је некад раније чуо, а било је и таквих казивања што су добијана преко више таквих преносилаца. Све је то утицало на ступањ вјеродостојности у предочавању догађаја, као и на уношење различитог степена субјективизма у сам начин саопштавања. Виђењу догађаја свако је на свој начин додавао отисак властите индивидуалности, што је чинио и сам писац који је одабирао и распоређивао добијену грађу и комбиновао је са својим импресијама, рефлексјама и коментарима. Тако је овдје скоро сваки запис пропуштен кроз неколика ауторска сочива, па је тим и разумљивија толика разноликост, а с обзиром на надареност самих актера причања и стилска дограђеност већине ових остварења.

Причање, у ком се остварује повезивање мотива према начелу „оног што је даље било”, овдје је примјењивано као најважнији и највише заступљени облик са којим се преплићу и комбинују дескрипција, монолог и разговор. Зачињање саме приче настајало је из истинске побуде која је присутна код свих актера, без обзира на то да ли саопштавају сопствене или туђе доживљаје.

Приповиједање у првом лицу највише је присутно код оних личности које износе властите доживљаје, при чему је Костић, понекад сам, а често и уз присуство других лица, био радознали слушалац. Ово причање је већином веома живо и сликовито, а при дочаравању неких драматичних сцена и ситуација знао је застајати дах и самом записивачу. Овдје су у стилогеној улози употребљавани одговарајући глаголски облици, као приповједачки аорист и презент, нарочито када су приказивани неподношљиви тренуци ишчекивања и безизлаза (*Седимо и чекамо... ђавоља црно!... њојбију*). У таквим ситуацијама, драматична напетост градативно расте па изгледа да слике надлазећег ужаса већ наступају, достижући крајње границе психолошке издржљивости. Предочавање безизлазног стања и његово убрзано наступање постизано је и посебним учинком облика аориста и презента, њиховим чешћим јављањем и смјењивањем (*Како зайловисмо, вода њоче да ѡродире... чекамо да се језеро смири. Но, оно лудо, све луђе... На измаку смо снаје, а већ њочиње да свиће... Не можемо даље ни корака... Како да се извучемо из осињака... Поче ѡмељни ѡреѡрес... Да се склонимо, нема се кад, ни куд...*). Оваквим причањем илузија о убрзавању временског протока као да поспјешује долазак претеће опасности што се исказује нарочито преко употребе глагола свршеног вида, док се наглашавањем одричних ријечи потенцира безизлазност ситуације. У другим случајевима, гдје се вријеме претвара у савезника и кад успоравање његовог хода наговјештава бар минималну могућност спасења, употреба глагола несвршеног вида у презентском облику доприноси пунијој изражајности (*Којам... да дуже ѡраје... да се оѡеине...*). Приказивање различитих сцена вршено је на сажет начин при чему је често коришћена нарација у којој преовлађују елиптичне реченице, сведене неријетко на једну именску ријеч или синтагму насталу већином од глагола (*... њоче оѡимање, кукњава, оѡрашѡање, ѡсовка... Оѡшѡа ѡомеѡња... ѡакав кркљанац...*). Преко употребе глаголских именица, постиже се утисак о скраћивању времена, а приказивана стварност своди се на посљедице које су узроковане убрзаним током дешавања. Непосредни контакти супротстављених, као прогонитеља и жртве, такође су дочаравани са пуно драматике у којој важну улогу имају временско-просторни односи, при чему укупној сугестивности посебно доприноси блиска и напоредна употреба аориста, приповједачког и

футурског презента (*Гледају се с нейријатајшељем очи у очи... Изнад наших лава кораџи... Чу крајичком ума како се над њим договарају да шенкове доведу и да њима љређу љреко њих сљрељаних...*). Комбиновањем приповиједања у првом и трећем лицу, као и изостављањем глагола на појединим мјестима, постизани су изванредни естетски учинци и добијан утисак да се ранија радња тренутно преживљава, са пуним интензитетом.

Тренуци безизлаза приказивани су живо и сликовито, као да су директно пренесени из одређеног простора и времена. Кратким реченицама, што одговара приказиваној ситуацији, и сликовитим изразима предочавана је сва драматика појединих дешавања, уз наглашено истицање простора као судбоносног фактора (*... љриљубим се уз љрудобран. Просљо се расљањим... А мосљ се, мајку му, издужио – никад му краја...*). Примјери гдје је простор доживљен из перспективе личности, када јој је спас немогућ, представљају и изванредне примјере психолошке дескрипције. Драматични тренуци вјерно и увјерљиво су дочаравани и преко приказивања шутње. Када је шутња спојена са неизвјесношћу, која се односи на ишчекивање тренутка у којем ће опасност стићи, она у овим записима дјелује посебно сугестивно (*... кад би фронтљ зађуљао љред нови ураљан*). Стравичност појединих момената представљана је уз то и јачим, ритмички организованим, звучним елементима. То је чињено преко дочаравања особених звукова, испрекиданог говора или регистровањем крика који се отме као посљедњи звучни рефлекс мученика, умирућег (*Тај крик... ољао је и данас... као најљежи љренуљак раљни...*).

У циљу вјеродостојнијег преношења одређених ситуација и свеобухватнијег приказивања догађаја у „Записима”, поред доминантне улоге првог лица, коришћене су и позиције монолога и приповиједања у трећем лицу. Понегдје има примјера да се казивач толико занесе да просто изгуби из вида своје слушаоце па да своје монолошко исповиједање претвори у својеврстан унутрашњи монолог. Дужи монолози су, уз остало, потпомагали да се психолошка преживљавања што потпуније изразе, а смјењивање више наративних форми чинило је да се основна нит, уз повремена меандрирања, не прекида, већ да се предаје оном облику казивања чија експресивност се у одређеном тренутку показује као најпогоднија. Тако је бивало и са другим облицима казивања па је приповиједање повремено прекидано и предавало своју улогу, накратко, сажетој дескрипцији или кратком, понекад привидном дијалогу.

Описи природе приказивани су обично без развијенијег сликања појединих предјела, а њихов изглед је више дочараван преко изванредно запажених детаља и путем фигуративног предочавања. Тако су ту сликовити и кондензовани изрази фокусно сажимали љепоту цијелих панорама

и читаоцу, преко датих наговјештаја, сугерисали властито виђење одређеног простора. (*Пролазили смо од Козје сџене, са њозбе коју је њружао видик... Равница зна да дивљењем исџуни очи...*). Персонифицирањем појединих појава, Костић је остваривао привид њихове непосредне присутности и у самом тренутку приповједног казивања о неком догађају (*Угара на њрозоре јесен, њрохладна и мајловиџа... Вече њолејло на саме врхове шума... Пред нама, око воде, јежила су се њола и њејељасџа брда... Пустџа њланина се њрошејла... Дријема њрад... Полако се оџкривала Шџанија*). Обогањена поетичким изразима, ту дескрипција доноси ванредно богате и рељефне слике природе (*У Јеловици... шуме се њросџиру... а над њима, као зелени облак, надвила се блајо Бјеласица сваљујући са себе вјеџрове...*).

За неке личности природа је и главни кривац за њихов проклети живот, али и поред тога они се не одричу трајне везаности за њу. Напротив, поједини показују и неку чудну, скоро несхватљиву, приврженост (*... џакви смо џи ми, њриморци, чиџав свој вијек зуримо у дубину морску... у небо...*). Ту се, у ствари, ради о дубокој вези човјека и природе, не само о егзистенцијалној упућености већ уситину о потпуној стопљености и поетској занесености. Увјерљивост сликања и реалност у преношењу доживљеног исказује се и кроз приказивање личности које у односу на саму природу имају и сасвим друкчији став. Измучен животом човјек не жели ни да се сјећа, или не може да гледа у оно што га је исцрпило и сатрло (*Шџо даље од мора, одакле се оно не може да види*). Описи природе сугеришу и атмосферу која одговара приказиваним догађањима (*Мајла... њласе црној блаџа... и око њуџа мрџве њџице...*). Као што се таквом дескрипцијом наговјештавају драматична догађања, тако се мјестимично приказују и њихове посљедице. Ту се писац служио разноврсним стилотеним средствима, као употребом описних придјева и глаголских придјева трпних (*... ужасан џрај, камење румено од крви... разбацане руке и ноје... сџрашна клујка људској меса... њробуражени коњи... разривена земља... њоломљена сџабла...*).

Поред пејзажне, Костић се мјестимично служио и портретном дескрипцијом, а и једна и друга су психолошки узроковане и интониране. Дескрипција је мјестимично и контрастни оквир за настајање приче. У околностима таквог контраста, покрене се и присјећање на давне узбудљиве догађаје (*Најољу се љуља море, бјесни вјеџар. Овдје, у дворишџу, џиџина. Мнојо њоја је њрохујало и уџокојено*). Описивањем личности, посебно преко израза лица, откривају се трагови преживјелих тешкоћа, али и крије пуно тога што се није у стању докучити (*Њејово лице изјледа њаџничко... али ни осмијех ни доброћудности не моју да уклоне сјенке некадашњих сџрадања... Прејреден му израз на лицу, које мнојо крије и које*

никад нијеси у сјању да докучиш...)). Остваривање узбудљивости у „Записима” је постигано је приказивањем тајновитости у природи и у човјековој унутрашњости, нечег што не могу људска чула и ум да ухвате.

Разговора у „Записима” има веома мало, што је и разумљиво с обзиром на доминацију монолошких форми. Дијалог се јавља у појединим ситуацијама између аутора и казивача приче и углавном је у функцији изазивања саговорника да започне своју исповијест, или да се подстакне и усмјери ка изношењу појединих детаља. Учешће аутора „Записа” обично има упитну интонацију, каква се понекад јавља и код казивача приче када он пропитује радозналост саговорника или када жели да провјери на какав одјек наилази његово излагање. Нарација се на неким мјестима прекида и привидним дијалогом када се жели репродуковати ранија ситуација у којој је разговор вођен. То се нарочито дешава када се представља нека опасна и драматична ситуација и гдје се износи врхунац сукоба и супротстављања. Ту се саговорници налазе у неравноправним позицијама из којих говоре, а запамћени разговор се преноси у најкраћем виду. Личност која је у подређеном положају, дијалогом прикрива право стање и настоји да надмудри противника те испољава необичну сналажљивост и интелигентно реаговање, гдје добро нађеном или прећутаном ријечи успијева да завара прави траг и избјегне гледећу опасност. Из сјећања тако израњају ријечи које су некада раније, на брзину нађене и увјерљиво изговорене, спашавале човјека из ситуације када је изгледало да му никакво чудо не може помоћи. Поновљене опет у тренуцима исповједног казивања, такве ријечи приближавају стварне околности у којима се одиграла дубока људска драма. У разговорима се овдје у неколико записа појављује различит локални говор, што доприноси потпунијем представљању појединих личности и аутентичних ситуација.

Појављивањем разговорних форми или облика чулне и психолошке дескрипције унутар наративних токова у „Записима”, није прекидана приповједна нит, већ је тиме вршено својеврсно подтекстно повезивање више умјетничких поступака. При изношењу животних садржаја и предочавању преживљених ситуација, не само Костићу но и усменом казивачу, ријеч и перо се једноставно отму и кроз њих проговори надахнути лирик или наратор. Стога је приповиједање у „Записима” занимљиво и узбудљиво, а напоредним комбиновањем сјећања са тренутним доживљајима у њима згушњавано је вријеме и остваривано повезивање више временских планова. Уношењем дескрипције и дијалога у нарацију, те сједињавањем изворне грађе са пишчевим коментарима, настајала су јединствена и цјеловита приповједна остварења у којима се не разазнају границе објективне и умјетничке реалности.

Isak KALPAČINA

NARRATIVE METHODS IN DUSAN KOSTIC'S NOTES

Summary

Kostic's book contains notes on certain people and events which were written so that the public should be informed about them and, also, to prevent the presented truth from being forgotten. Taking that purpose into consideration, "Notes on people" is a journalistic work, but, regarding the extent to which it reaches the essence of the described scenes, they without any doubt also have a more general importance and present the accomplishments of a more permanent value. With the content of informative nature their literal sense is here exceeded, and by uniting the original material with the writer's impressions, reflexions and comments, the complete works of narrative art have appeared, in which one cannot differentiate the limits between objective and artistic realities.

